

Müsadirə anlayışı ətrafında diskussiyalar

Müasir Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi 1999-cu ildə qəbul olunmuşdur. Məcəllənin Cəza haqqında üçüncü bölməsində, 51-ci maddəsində müsadirə əlavə cəza növü kimi müəyyən edilirdi. Həmin maddəyə əsasən, əmlak müsadirəsi məhkumun cinayət törədərkən istifadə etdiyi alət və vasitələrin, cinayətin predmetlərinin, habelə cinayət yolu ilə əldə etdiyi əmlakın məcburi qaydada və əvəzsiz olaraq dövlət nəfinə alınmasından ibarət idi. Müsadirə yalnız məcəllənin Xüsusi hissəsinin müvafiq maddələrində qeyd edilən hallarda təyin olunurdu. Bəzi səbəblərə görə müsadirə oluna bilməyən əmlakın əvəzinə təqsirli şəxsin digər əmlakı (hətta qanuni yolla əldə olunmuş) müsadirə oluna bilərdi.

2012-ci ildə Cinayət Məcəlləsinin həmin 51-ci maddəsi qüvvədən düşmüş, VI bölmə **“Cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər”** adı ilə yeni redaksiyada verilmiş, bölməyə “Xüsusi müsadirə” adlı 15-1 fəslə əlavə edilmişdir. Burada “xüsusi müsadirə olunan əmlak” anlayışı daha geniş açıqlanır. Həmçinin qeyd olunur ki, cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitləri və ya digər əmlak mülki-hüquqi əqdlərin bağlanması nəticəsində tam və ya qismən digər əmlaka çevrildiyi halda, sonuncu müsadirə olunur. Əvvəllər belə hallarda özgəninkiləşdirilmiş əmlakın əvəzinə təqsirkar şəxsin istənilən digər əmlakı müsadirə edilə bilərdi. Hazırda mülkiyyət hüququnun mühafizəsi məqsədi ilə məhz qeyri-qanuni yolla əldə edilmiş əmlak müsadirə edilir. Həmçinin terrorçuluğun maliyyələşdirilməsi üçün nəzərdə tutulan və ya istifadə olunan əmlak anlayışı əlavə olunmuşdur. Müsadirə edilməli əmlakın olub-olmaması barədə qərarın qəbul edilməsi ancaq məhkəmənin səlahiyyətindədir. Əmlakın müsadirəsi ilə əlaqədar olaraq “vicdanlı sahib/alıcı” anlayışı da daxil edilir. Əgər şəxs əmlakın cinayət yolu ilə əldə olunmasını bilib onu əldə etmişdirsə və ya bu əmlakı hədiyyə kimi və ya bazar dəyərindən əhəmiyyətli dərəcədə aşağı qiymətə əldə etmişdirsə, vicdanlı alıcı sayılmır və əldə etdiyi həmin əmlak müsadirə olunur.

Bununla belə, müsadirənin “yeni simada” təklif edilməsi əmlakın müsadirəsinin hüquqi mahiyyəti ilə əlaqədar diskussiyalara start vermişdir, çünki “cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər” bəlkə də, cinayət hüququnun ən mübahisəli kateqoriyasıdır. Burada əsas çətinlik ondan ibarətdir ki, qanunverici orqan nə cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər anlayışının, nə də belə tədbirləri Cinayət Məcəlləsində nəzərdə tutulan bütün digər tədbirlərdən fərqli edən əlamətlərin tərifini verməmişdir.

Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 2-ci maddəsində qeyd edilir ki, Məcəllə cinayət qanunvericiliyinin qarşısında duran məsələlərin həlli üçün cəzaların növlərini, habelə digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirləri müəyyən edir. Bununla da, qanunverici cinayətə görə cəzanı cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərə aid

edir. Cinayət hüququ nəzəriyyəsində belə rəy üstünlük təşkil edir ki, cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər ən azı cinayətə görə cəzanın məqsədlərinə çatmağa kömək edir, bəzi hallarda isə məhz bu məqsədləri güdür. Lakin mənbələrdə cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlərin cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılmasının bir forması olub-olmadığı sualına birmənalı cavab verilmir. Axı bu, qeyd edildiyi kimi, cinayət hüququnun demək olar ki, ən mübahisəli kateqoriyasıdır.

Hazırda elmi ədəbiyyatda cinayət-hüquqi tədbirlər anlayışına iki fərqli yanaşma tərzini formalaşmışdır: “geniş” və “dar” əhatəli. Birinci yanaşma tərzinin tərəfdarları cinayət törətmiş şəxslərə tətbiq edilən və cinayət qanunvericiliyinin nəzərdə tutduğu tədbirləri həmin “tədbir” anlayışına aid edir. Onlar hesab edir ki, cinayət-hüquqi tədbirlərə ancaq öz-özlüyündə cinayət-hüquqi xarakter daşıyan tədbirləri aid etmək lazımdır. Bunlar, tətbiq edildikdə şəxsin cinayət-hüquqi statusunu dəyişdirən tədbirlərdir.

İkinci yanaşma tərzinin tərəfdarları cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərə **ancaq cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılma formalarını** aid edir. Belə ki, onların zənnincə, ancaq öz hüquqi mahiyyəti baxımından cinayət hüququnun bu və ya digər metodu ilə əlaqəli olan, necə deyirlər cinayət hüququnda öz “daimi yaşayış ünvanı” olan tədbirlər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərə aid edilə bilər. Cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlərə cəza, şərti məhkumetmə və şərti olaraq vaxtından əvvəl azad etmə aid edilir. “Cinayət məsuliyyəti”, “cəza”, “cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər” anlayışları arasındakı əlaqə haqqında suala cavab axtarılan tədqiqatın nəticələrinə görə, respondentlərin sadəcə 14,3 faizi cəzanı və cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirləri cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılma formalarına aid edir. Respondentlərin əksəriyyəti isə, yəni 65,7 faizi hesab edir ki, ancaq cəza cinayət məsuliyyətinin reallaşdırılma formasıdır, cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlər isə cəzanın alternativləridir ya da cəzanı tamamlayıcı xarakter daşıyır.

Həmçinin bəzi müəlliflər cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbirlərin “cəzanın cəzalandırıcı təsir mexanizmindən prinsiplial olaraq fərqlənən” müstəqil cinayət-hüquqi təsir mexanizminə malik olduğunu qeyd edir. Buradan belə nəticə çıxır ki, hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinə görə əmlakın müsadirəsi cəza deyil, müəyyən xarakterli cinayət əməli törətmiş şəxsə tətbiq olunan və həmin şəxs, yaxud da digər şəxslər tərəfindən yeni cinayətlərin törədilməsinə imkan verə biləcək şərtlərin aradan qaldırılması məqsədini güdən cinayət-hüquqi xarakterli tədbirdir.

Bunun əksini iddia edən nöqtəyi-nəzəri müdafiə edənlər də var. Onlar əmlakın müsadirəsinə cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbir hesab etmir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 8-ci

maddəsinə əsasən, "Cinayət törətmiş şəxs haqqında tətbiq edilən **cəza və ya digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər** ədalətli olmalıdır, yəni cinayətin xarakterinə və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, onun törədilməsi hallarına və cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır". Bununla belə, müsadirə törədilmiş əmələ görə deyil, əmlakın yeni cinayət əməllərinin törədilməsində istifadəsinin qarşısını almaq üçün təyin edilir, yəni sırf profilaktik tədbir qismindədir. Bu, cinayətin xarakterinin və ictimaiyyət üçün təhlükəlilik dərəcəsinin, habelə cinayət əməlini törətmiş şəxsin şəxsiyyətinin nəzərə alınması imkanını şübhə altına ala bilər. Bəzi alimlər hesab edir ki, həm mahiyyətini, həm də formal əsaslarını nəzərə aldıqda əmlakın müsadirəsi "cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbir" ola bilməz.

Mənbələrdə həmçinin belə rəy bildirilir ki, bərpa edilməsinə baxmayaraq, əmlakın müsadirəsi hələ də cinayətə görə cəza mahiyyətindədir. Cinayətə görə cəzanın əlamətlərini əmlakın müsadirəsinin əlamətləri müqayisə edən hüquqşünas alimlər belə nəticəyə gəlir ki, bütün bu əlamətlər heç bir məhdudiyət olmadan əmlakın müsadirəsində də tam şəkildə təzahür edir: istər əmlakın müsadirəsinə cinayətə görə cəza, istər də cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbir adı verilsin. Əmlakın müsadirəsinin məqsədlərinin müəyyən edilməsini əlavə olaraq belə bir fakt çətinləşdirir ki, qanunverici orqan məqsədləri Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 94-cü maddəsində müəyyən edilən tibbi xarakterli məcburi tədbirlərdən fərqli olaraq, onun hansı məqsədləri güddüyünü göstərmir. Ancaq müsadirənin məqsədlərini müəyyən edə bilmək üçün birinci növbədə cinayətə görə cəzanın mahiyyət xarakteristikaları rəhbər tutulmalıdır. Bunlara misal olaraq göstərmək olar: cəzanın obyektivləşdirilməsi, dövlət tədbiri mahiyyətində olması, qarşılıq/əvəz mahiyyətində olması, əziyyət vermək və əziyyət verməyə yönəlmək xüsusiyyəti, ittihamı ifadə etmək və məhrum etmək, məhdudlaşdırmaq xüsusiyyəti. Müsadirəyə cəzanın bəzi əlamətləri xasdır: o, müəyyən formada ifadə edilir və dövlət tədbiri xarakterini daşıyır. Lakin, cəzanın digər əlamətləri onun üçün səciyyəvi deyil. Məsələn, o, qarşılıq/əvəz mahiyyətində deyil, yəni törədilmiş cinayətə görə təyin edilmir. Müsadirənin "cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbir" qismində tətbiqi nə törədilmiş əməlin xarakterini və ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə, nə də təqsirkar şəxsin şəxsiyyətini nəzərə almır. Bu tədbir cinayətə qarşılıq olaraq deyil, onun törədilməsi ilə əlaqədar təyin olunur.

Əmlakın müsadirəsinin cəzalandırıcı xarakterdə olub-olmadığı da kifayət qədər mübahisəli məsələ kimi qalır. Qüvvədə olan cinayət qanunvericiliyinə görə əmlakın müsadirəsi məhz cəzalandırıcı məzmununa görə ən ciddi cəza növləri ilə müqayisə oluna bilər. Bəzi müəlliflər isə əksinə, hesab edirlər ki, əmlakın müsadirəsi cinayətə görə cəza qismində həqiqətən də cəzalandırıcı təsirlə xarakterizə olunduğu halda, ci-

nayət-hüquqi xarakterli digər tədbir qismində cəzalandırıcı elementə malik olmur, kompensasiya edici (bərpaedici) və profilaktik təsirli vasitə funksiyasını yerinə yetirir.

Əmlakın müsadirəsinin hansı konkret sahəyə aid olması da kifayət qədər mübahisəli məsələ kimi qalır, çünki müsadirəni reqlamentləşdirən normalara bir çox qanunvericilik aktında rast gəlmək mümkündür. Digər tərəfdən bu məsələ beynəlxalq hüquq aktlarında da tənzimlənmir ki, bu da müəyyən çətinliklər yaradır.

Tarixi boyunca müsadirə institutu onun qarşısında duran məsələlərə, habelə müsadirə edilən əmlakın taleyinə aidiyyəti olan mühüm dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Sovet dövründə əmlakın müsadirəsi əlavə cəzanın ayrıca növlərindən biri hesab edilirdi və özünəməxsus məqsədlər güdüdü. Tarix və məhkəmə praktikası göstərir ki, həmin dövrdə müsadirənin tətbiqi siyasi rəqiblərlə mübarizə vasitəsi hesab edilirdi. Avropa maarifçilərinin də müəyyən qaydada təsirinə məruz qalmış dövlətin, ictimaiyyətin bu cəza növünə münasibəti birmənalı deyildi. 2012-ci ildə qanunverici orqan müsadirəni cəza növü qismində ləğv edərək digər anlayış, yəni "cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbir" anlayışı təyin edərək onu xüsusiləşdirdi.

Bununla qanunverici orqan müsadirənin hüquqi mahiyyəti ətrafında intensiv diskussiyaların yaranmasına səbəb oldu. Lakin həm mahiyyətini, həm də formal əsaslarını nəzərə aldıqda əmlakın müsadirəsi "cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbir" ola bilməz. Bundan başqa, hazırda mövcud olduğu formada müsadirə cinayətə görə cəza qismində də nəzərdən keçirilə bilməz, çünki onun mahiyyət xarakteristikalarının tələblərinə cavab vermir. Beləliklə, müsadirənin hüquqi mahiyyəti məsələsi hələ də həll edilməmiş qalır.

Müsadirənin cinayət-prosessual hüququna aid olması fikri hüquq ədəbiyyatında dəfələrlə ifadə edilmişdir və buna görə də, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 99-1 maddəsi (Xüsusi müsadirə) ilə Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 132-ci maddəsi arasında əlaqə müəyyən olunmalıdır. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 132-ci maddəsində (Cinayət təqibi üzrə icraat başa çatdıqda maddi sübutlar barədə qəbul edilən qərarlar) qeyd edilir ki, məhkum edilmiş şəxslərə məxsus cinayətin alətləri, həmçinin dövryyəsi qadağan edilmiş əşyalar müsadirə olunmalı və müvafiq təşkilatlara verilməli, onların qiyməti olmadıqda isə məhv edilməlidir. Bu norma Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 99-1 maddəsinə də daxil edilmişdir və bununla da cinayət-prosessual hüququna aid müddəanın təkrarlanması baş verir. Nəticədə bunu deyə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi ilə Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin əmlakın müsadirəsinə aid məsələləri reqlamentləşdirən normaları arasında müəyyən rəqabət mövcuddur. Ancaq yenə də, müsadirəni məhz cinayət-prosessual hüququ institutu qismində nəzərdən keçirmək məqsə-

dəuyğundur, çünki Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 99-1-ci maddəsində müsadirənin tətbiq edilə biləcəyi cinayət əməllərinin siyahısı göstərilir. Prosesual tədbir qismində müsadirə mütləqdir ki, eyni şeyi "cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbir" haqqında demək olmaz.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 132-ci maddəsi ancaq istintaqın və məhkəmənin maddi sübut kimi tanıdığı və işə baxılan müddət ərzində ona daxil edilmiş maddi sübutların taleyini müəyyən edir. Digər tərəfdən cinayət-prosessual hüququ cinayət işinin başlanması, istintaq, baxılması və həlli prosesində həmin prosesin iştirakçıları arasında formalaşan ictimai münasibətləri tənzimləyir və prosesual hüquqlar ilə prosesual öhdəliklərin yaranması ilə təzahür edir. Bu zaman müsadirə cinayət prosesində iştirak edən şəxslərin qanunla müəyyən edilmiş hüquqlarının müdafiəsinə şərait yaradır, çünki cinayət prosesi həm də maddi sübut kimi qəbul edilmiş əmlakın qanuni sahiblərinə qaytarılması ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 132-ci maddəsində nəzərdə tutulan prosesual müsadirə daha geniş məzmunlu anlayışdır, çünki bütün növ cinayətləri əhatə edir. Lakin belə müsadirə əsas etibar ilə sübutların müsadirə yolu ilə əldə edilməsinə yönəlir.

Nəticə etibar ilə, əmlakın cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual əsasda müsadirəsi arasındakı fərq onun tətbiqinin məqsədləri ilə müəyyən olunur. Bunlardan birincisi cinayətin zərərli təsirlərinin aradan qaldırmağa, yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almağa yönəlmiş halda ikincisi cinayət mühakimə icraatının məqsədlərinə nail olmaq üçün, xüsusilə də cinayətdən zərər çəkmiş şəxslərin və təşkilatların hüquqlarının, qanuni maraqlarının müdafiəsi üçün vasitə funksiyasını yerinə yetirir.

Əmlakın müsadirəsi Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə də daxil edilmiş, həmin Məcəllədə mülkiyyət hüququnun itirilməsi xüsusi fəsil bölmə həsr edilmişdir. Mülkiyyət hüququnun ləğvi üçün əsaslardan biri müsadirədir. Müsadirə mülki qanunvericilikdə əsas etibar ilə deklarativ xarakter daşıyır, çünki yeni müddəalar müəyyən etmir, sadəcə cinayətin törədilməsinə və ya digər hüquq pozuntusuna görə tətbiq edilən müsadirənin hüquqi nəticələrini təsbit edir.

Müsadirəni reqlamentləşdirən normalara digər qanunvericilik aktlarında da rast gəlinir. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalər Məcəlləsi inzibati xətanın törədilməsində alət və ya inzibati xətanın bilavasitə obyektinə olmuş predmetin müsadirəsini inzibati tənbeh növlərindən biri kimi müəyyən edir.

Beləliklə, özünün ən geniş mənası ilə əmlakın müsadirəsi sahələrarası institut olub əmlakın müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün məcburiyyət qaydasında dövlətin nəfinə alınmasında təzahür edir.

Hələ Qədim Romalılar deyirdi ki, cinayəti ən güclü təşviq edən şey cəzasızlıqdır. Öz növbəsində cəzasızlıq

cinayətkarlığı artıran amillərdən biridir. Belə olan halda müsadirə cinayətkarlığın nəzərdən çıxmasını alan amil rolunu oynaya və məhz özündə cinayətə görə güclü cəzalandırıcı potensial ehtiva edən cəza tədbiri qismində daha çox fayda verə bilər. Bu gün ölkəmizdə penitensiar müəsisələrin doluluq dərəcəsinin həddən artıq olması kifayət qədər aktual məsələdir və həmin müəsisələrin idarə olunmasını çətinləşdirən ciddi problemə çevrilmişdir. Bir çox hüquqşünas alim bununla əlaqədar olaraq azadlıqdan məhrum etməyə alternativlər axtarıb tapmağa çalışır və əmlakın müsadirəsini məhz belə alternativ qismində nəzərdən keçirir.

Yekun olaraq qeyd edə bilərik ki, hazırda hüququn müxtəlif sahələrində müsadirəyə bu və ya digər şəkildə yer verilir və həmin sahələrin müsadirə anlayışları əmlakın müsadirəsində qarşıya qoyulan məqsədlərə görə bir-birindən fərqlənir. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində müsadirə "cinayət-hüquqi xarakterli digər tədbir" kimi nəzərdən keçirilsə də, mahiyyətini əsas götürsək və tətbiqi üçün formal əsasları nəzərə alsaq, müsadirə belə tədbir deyil. Bundan başqa, hazırda mövcud olduğu formada müsadirə cinayətə görə cəza qismində nəzərdən keçirilə bilməz, çünki onun mahiyyət xarakteristikalarının tələblərinə cavab vermir. Nəticədə əmlakın müsadirəsinin hüquqi mahiyyəti məsələsi hələ də həll edilməmiş qalır. Bununla belə, bir çox əsrlər ərzində əmlakın müsadirəsi cinayətkarlığa qarşı ən təsirli mübarizə tədbirlərindən biri hesab edilmişdir ki, bu gün də həmin məsələ öz kəskin aktuallığını qoruyub saxlayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsi.
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsi.
3. Безбородов Д.А. "Иные меры уголовно-правового характера: понятие, признаки и виды". Учебное пособие.
4. Борченко Д.Ю. "Конфискация имущества как мера уголовно-правового характера: понятие, природа, социальное предназначение и порядок применения".
5. Макаров А.В. "Некоторые законодательные особенности конфискации имущества как иной меры уголовно-правового характера по устранению корыстной мотивации совершения преступлений".
6. Понятовская Т.Г. "Иные меры уголовно-правового характера".
7. Уткин В.А. "Новый облик конфискации". Институт конфискации имущества в законодательстве государств – членов Совета Европы и в российском законодательстве: материалы международного семинара.

Fərizə Mirzəyeva,
Baş Prokurorluğun Elm-Tədris Mərkəzinin
Prokurorluq işçilərinin fəaliyyətinin
qiymətləndirilməsi və peşə hazırlığının
təşkili şöbəsinin prokuroru,
ədliyyə müşaviri.